

<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-24>

УДК 1(091)(477):17“04/14”

Олена Гудзенко

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДУХОВНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ДУМЦІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню морально-етичних орієнтирів духовного вдосконалення особистості в українській середньовічній думці, що формувалася в контексті християнської традиції й культурно-історичних трансформацій доби. Проаналізовано концепції самовдосконалення, які представлені у творах мислителів Києворуського періоду й пізніших авторів, що вибудовували своє бачення духовної природи людини на основі синтезу антропологічних, етичних і релігійно-філософських чинників. Особливу увагу приділено таким моральним орієнтирам, як внутрішня відповідальність, стриманість, чинення добра, а також здатність до самотрансформації через аскезу, молитву, внутрішній мир і працю над власними недоліками. У дослідженні акцентовано на зв'язку між духовним досвідом особистості й соціально-культурними умовами, що зумовлювали формування моральних ідеалів, значущих для української традиції. Окремо розкрито роль містичного досвіду, зокрема практик зосередженості й мовчазного споглядання, які розглядалися як шлях до глибшого осягнення смислу буття й моральної істини. На основі аналізу історико-філософських джерел показано, що українська середньовічна думка пропонує цілісну модель духовного розвитку, де моральні норми виступають не зовнішнім регулятором поведінки, а внутрішньою основою формування зрілої, відповідальної та гармонійної особистості. Результати дослідження дають змогу переосмислити роль морально-етичної спадщини середньовіччя у сучасному гуманітарному дискурсі й окреслюють перспективи її застосування у формуванні ціннісної культури сьогодення.

Ключові слова: *духовне вдосконалення, морально-етичні орієнтири, українська середньовічна думка, християнська антропологія.*

Українська середньовічна інтелектуальна традиція сформувала унікальну систему морально-етичних орієнтирів, що визначали засади духовного вдосконалення особистості. У цей період відбувається поєднання християнської антропології з давніми цінностями місцевої культурної традиції, що сприяло появі узгодженого морального світогляду, в центрі якого перебували уявлення про внутрішнє самотворення, моральну відповідальність, духовну дисципліну й пошук вищого сенсу людського буття.

Філософська думка українського середньовіччя, яка репрезентована переважно релігійними авторами, виявляє широкий спектр інтерпретацій співвідношення людини й трансцендентного, акцентуючи увагу на ролі внутрішнього морального вдосконалення як шляху до духовної повноти. Особливого значення набуває ідея особистого самоздійснення, що розглядається не як індивідуалістичне прагнення, а як шлях гармонізації із Божою присутністю, моральними законами й суспільним добром.

У сучасних гуманітарних дослідженнях простежується зростання інтересу до морально-етичних моделей, сформованих у середньовічній Україні, оскільки саме вони становлять інтелектуальне підґрунтя для розуміння національної духовної традиції. Отож, до нашої розвідки залучені праці сучасних дослідників духовності, етики й філософської антропології [Birher et al., 2021; Morozov & Sharovalov, 2023; Hudzenko & Dobrodum, 2024; Вірюк, 2025], що дає змогу поглибити інтерпретацію середньовічних джерел. Переосмислення середньовічних текстів дозволяє віднайти ключові цінності, що й нині зберігають актуальність у процесах формування моральної культури особистості й суспільства. Отож, *актуальність* цього дослідження зумовлена сучасним інтересом до духовних стратегій саморозвитку в умовах соціальних трансформацій, а також потребою осмислення історичних джерел української морально-етичної культури.

© Гудзенко О. Г., 2025.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Метою цієї статті є виявлення й комплексне дослідження морально-етичних орієнтирів духовного вдосконалення особистості в українській середньовічній думці на основі сучасних філософських, культурологічних і релігієзнавчих студій.

Для досягнення мети поставлено такі *завдання*: окреслити філософсько-релігійні засади моральної культури середньовічної України; проаналізувати ключові концепти духовного вдосконалення у творах українських мислителів; виокремити моральні цінності, що формували етичні ідеали особистості; встановити зв'язок між середньовічними етичними уявленнями та сучасними підходами до проблем духовного розвитку; дослідити онтологічну основу моральності, яка представлена в середньовічній і сучасній філософській думці.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у роботі вперше здійснено комплексний аналіз морально-етичних орієнтирів духовного вдосконалення особистості в українській середньовічній думці крізь призму взаємодії християнської антропології, культурно-історичних умов і етичних практик самотворення. На відміну від попередніх наукових розвідок, де акцент робився переважно на історико-описовому аспекті або окремих фрагментах духовної традиції, у даному дослідженні пропонується цілісне бачення розвитку моральних ідеалів у контексті становлення внутрішнього духовного досвіду людини. Особливу увагу приділено реконструкції етичних засад, що формувалися під впливом середньовічної християнської культури, з урахуванням специфіки українського інтелектуального середовища. Новизна полягає також у тому, що окреслюються механізми становлення особистісної моральності через аскетичні практики, містичний досвід і індивідуальні форми духовної роботи над собою, які розглядаються як фундаментальні чинники формування етичної самості. У статті вперше систематизовано морально-етичні орієнтири, що проявлялися у творах українських середньовічних мислителів, і показано, що вони становлять цілісну модель духовного розвитку, де моральні норми функціонують як внутрішня основа особистісної зрілості. Крім того, розкрито взаємозв'язок між духовними практиками й суспільними викликами епохи, що дає можливість по-новому інтерпретувати роль середньовічної етичної спадщини у формуванні сучасних гуманітарних цінностей.

Методологічну основу дослідження становлять: історико-філософський метод, що дозволяє реконструювати зміст моральних ідей у контексті формування української середньовічної культури; порівняльний аналіз, необхідний для співставлення середньовічних моральних моделей із сучасними дослідженнями духовності, етики й соціальної філософії; герменевтичний підхід, завдяки якому здійснено інтерпретацію смислових структур духовних текстів; культурологічний аналіз, що дає змогу визначити соціокультурні фактори формування моральних орієнтирів; онтологічний аналіз, спрямований на виявлення фундаментальних засад моральності як чинника буттєвого становлення людини.

Духовний розвиток у світогляді українського середньовіччя. Українські середньовічні мислителі розглядали духовне становлення як процес внутрішнього оновлення, що включає моральну самодисципліну й свідоме вдосконалення думок, намірів і вчинків. Значна увага приділялася формуванню чеснот, які визначали внутрішній моральний лад особи – стриманості, милосердя, смиренності, відповідальності, правдивості.

Християнська антропологія визначала людину як істоту, покликану до духовного зростання. За свідченням сучасних авторів [Hudzenko, 2019b], середньовічні мислителі розуміли процес духовного розвитку як сходження від зовнішнього виконання моральних норм до внутрішньої гармонії з Божою волею, що є основою моральної чистоти. Цінність духовної праці полягала у постійному подоланні власних недосконалостей, що формувало етичний ідеал людини, яка спрямовує життя до вищого добра.

Філософсько-антропологічні підвалини моральності у світогляді Київської Русі. Християнізація Русі стала ключовим чинником формування етичних уявлень (у центрі яких – гідність людини як образу Божого) та переконання про необхідність внутрішньої праці над собою як умови морального життя [Літопис, 1989]. Християнська ідея гідності

людини як образу Божого та її зв'язок з моральним самовдосконаленням у контексті Київської Русі відображається у цих рядках: «Бог підніс і возвеличив людину тим, що створив її за образом Божим і підняв її до таких вершин, з яких відкривається таємниця вічного життя» [Антропологічний, 2020, с.80].

У «Повчанні Володимира Мономаха» моральність представлена як синтез особистої відповідальності, милосердя й стриманості. Мономах наголошував: «Що вмієш доброго чинити – не лінуйся, бо добро не вмирає». Таке розуміння пов'язує моральну дію з духовним зростанням: вчинки відображають внутрішній стан людини [Німчук, 2015, с.151].

Етичні настанови українських мислителів пізнього середньовіччя. Українські автори XVI–XVII ст. розвивають ідеї своїх попередників, надаючи їм соціально-філософського виміру. У працях діячів ранньомодерної доби моральність осмислюється вже як передумова громадянської відповідальності.

Зокрема, у полемічній літературі цього часу зустрічаємо думку, що моральна людина має бути спроможною стояти за правду й обороняти благо спільноти. І хоча ці тексти відрізняються за жанром і світоглядом, вони зберігають єдину ідею: духовне вдосконалення є процесом, який поєднує внутрішню працю й соціальну активність [Шевчук, 2001].

Моральні чесноти як основа самовдосконалення. Християнська етична традиція середньовічної України підкреслювала значення чеснот як необхідної умови духовного зростання. На підставі сучасних досліджень моральної культури можна виокремити кілька груп чеснот, які відігравали ключову роль у розвитку особистості: чесноти внутрішньої зосередженості – мовчання, терпіння, уважність до внутрішнього стану; морально-соціальні чесноти – справедливість, повага до іншого, здатність до співпереживання; чесноти духовної відповідальності – виконання обов'язку, дотримання морального закону, турбота про ближнього [Korylov & Sheleketa, 2014; Morozov et al., 2024].

Важливо, що чесноти розумілися не як абстрактні моральні категорії, а як практичні навички, що формують спосіб буття. Особистість вважалася духовно зрілою лише тоді, коли моральні якості стали її стійкими внутрішніми рисами.

Етичні орієнтири духовної праці: внутрішня боротьба та формування чеснот. Українська середньовічна традиція особливо акцентує увагу на боротьбі зі пристрастями як перешкодами духовного вдосконалення. У «Києво-Печерському патерику» знаходимо думку про те, що чоловік духовний дари Божії хранить, а плотський – пристрастям служить [Патерик, 2001]. Таке протиставлення визначає моральне ядро середньовічної антропології – людина постає як істота, покликана до вибору між внутрішньою свободою й підлеглістю пристрастям.

Чесноти, відповідно, стають ключовим інструментом духовної праці. У тогочасних текстах підкреслюється значення смирення, лагідності, мужності духу, працелюбності [Mnozhynska, 2021]. Ці чесноти не мислилися як суто соціальні, вони мали онтологічний характер: через їхнє практикування людина уподібнюється до божественного взірця.

Етичні ідеали в контексті вчення про обоження. Тема обоження (теозису) була однією з провідних у духовній традиції українського середньовіччя, зокрема в руслі ісихастської думки. Сучасні дослідження показують, що ідея обоження не зводилася до містичного переживання, а включала практичні моральні вимоги – очищення помислів, розвиток внутрішнього миру, стримування пристрастей [Hudzenko & Dobrodum, 2024; 2025]. Центральним орієнтиром у цьому контексті ставала гармонія між внутрішньою духовною працею й щоденним моральним життям. Обоження не мислилося як дар безумовного характеру; навпаки, воно вимагало постійної праці над собою, відповідно до принципів любові, смиренності й відповідальності.

Ісихазм як містичний фундамент морально-етичного самовдосконалення. Значний внесок у формування української духовної етики зробила традиція ісихазму, що поширилася у руських землях у XIV–XVII ст. Ісихазм наголошував на важливості внутрішньої зосередженості, очищення помислів і внутрішньої тиші як умов наближення до Бога.

Метою духовного вдосконалення ставало не просто моральне самовдосконалення, а (за словами ісихастів) – «обоження» (theosis) [Hudzenko, 2019a]. У традиції Києво-Печерської школи зустрічаємо міркування про те, що чистотою серця ум світліє і благодать з ним перебуває [Патерик, 2001]. Така теза визначає взаємозв'язок між моральним станом людини та її духовним осянням.

Справедливість як ключовий моральний принцип. Проблема справедливості була важливою для української етичної думки. У середньовічних текстах справедливість осмислювалася як відповідність людських вчинків моральному порядку. Представники сучасних філософських поглядів наголошують, що справедливість – це не лише правова категорія, але й внутрішній моральний критерій, який визначає гідність людини [Biryuk, 2025].

У середньовічній культурі справедливість тлумачилася як здатність діяти в межах істини й добра, уникаючи крайнощів егоїзму або байдужості. Вона виражала баланс між потребами особи й цінностями спільноти, між Божим законом і людською відповідальністю. Отож, справедливість ставала етичним стрижнем соціальних відносин і важливою умовою духовного зростання.

Онтологічні підвалини моральності. Сучасні філософи [Morozov & Shapovalov, 2023; Morrison, 2012] підкреслюють, що моральність ґрунтується на певній онтологічній структурі буття, що передбачає наявність вищого морального порядку. У цьому аспекті погляди українських середньовічних мислителів збігаються із сучасними концепціями: моральний закон тлумачиться як онтологічна реальність, що перевищує людську суб'єктивність. Українські середньовічні автори розуміли моральність не як умовний соціальний конструкт, а як реальний шлях буттєвої трансформації людини. Моральна дія визначала напрям руху особистості до духовного вдосконалення, а віддалення від моральної норми тлумачилося як розлад внутрішнього буття.

Моральність як шлях до внутрішньої свободи. Загальна логіка української середньовічної духовної думки вибудовує моральність як стан внутрішньої свободи – свободи від пристрасей, страху, гордині, залежності від зовнішніх обставин. У цьому сенсі етичний і духовний виміри не розмежовуються, а взаємодоповнюються. Духовна зрілість постає як результат моральної стійкості, здатності до самоконтролю й уміння зберігати внутрішній мир. Такий підхід і сьогодні має значення, адже уможливорює розгляд моральності як універсальної основи життєвої стабільності й особистісної гармонії.

Моральність як основа суспільного ладу. Етичні ідеали, сформовані в середньовіччі, мали вагомое соціальне значення. Дослідники української правової та культурної традиції відзначають, що морально-етичні цінності були ключовими у формуванні суспільних норм, поведінкових моделей, правових засад і колективної ідентичності [Багрій, 2024; Єфіменко, 2022]. Моральне вдосконалення особистості розглядалося як передумова стабільності суспільного ладу. У цьому контексті духовна культура України акцентувала значення братерства, взаємопідтримки, поваги до людської гідності. Отож, моральний розвиток індивіда безпосередньо впливав на гармонійне функціонування громади.

Духовний розвиток у контексті сучасних викликів. Сучасні дослідники [Birher et al., 2021; Sabadukh, 2022] наголошують, що морально-етичні орієнтири середньовіччя мають особливу актуальність у ситуації суспільних криз, воєнних загроз і духовної нестабільності. Цінності відповідальності, співчуття, внутрішньої стійкості та духовної дисципліни стають фундаментальними для збереження людської цілісності. Духовна традиція українського середньовіччя в цьому сенсі забезпечує концептуальне підґрунтя для переосмислення ролі особистості в формуванні морального середовища сучасного суспільства [Муляр, 2012].

Висновки. Українська середньовічна інтелектуальна традиція сформувала цілісну систему морально-етичних орієнтирів, спрямованих на духовне вдосконалення особистості. Основу цієї системи становили: ідеали внутрішнього морального зростання, акцент на чеснотах як практичній основі поведінки, концепція духовного становлення через обоження, принцип справедливості як критерій моральної зрілості, онтологічне

розуміння моральності як фундаментальної структури буття. Усе це формувало світогляд, у якому моральне самовдосконалення розглядалося як необхідна умова людського призначення.

Сучасні дослідження підтверджують, що середньовічні морально-етичні уявлення зберігають значущість для сучасного суспільства, оскільки вони пропонують глибоке осмислення духовної природи людини, механізмів її морального становлення й ролі духовності в соціальному житті.

Отож, українська середньовічна думка формує цілісну концепцію морально-духовного вдосконалення, у центрі якої – єдність внутрішньої духовної праці, етичних чеснот і прагнення до гармонії з вищим благом. Ця спадщина не лише визначила розвиток української культури, а й зберігає актуальність для сучасних філософських дискусій про природу духовності й моральності. Спадщина українського середньовіччя становить важливий теоретичний ресурс для розвитку сучасної філософії моралі й духовної антропології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) (2020). / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.

Багрій Ю.М. (2024). Морально-етичний вимір української правової традиції козацької епохи. *Галицькі студії: Юридичні науки*, (6), 5–12. https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-1

Єфіменко В.В. (2022). Загальнолюдський зміст куртуазних чеснот як передумова гуманізму Відродження. *Українські культурологічні студії*. 1(10). С. 4-10. URL: <https://ucs.knu.ua/en/article/view/2189/1887>

Літопис руський (1989). За іпат. списком пер. Л. Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ: Дніпро. XIV. 590 с.

Морозов А., Шаповалов В. (2023). Онтологічні підґрунтя моральної культури. Частина 1. *Українські культурологічні студії*. 2 (13): 48-55. [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2\(13\).09](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2(13).09).

Морозов А., Шаповалов В., Гудков С. (2024). Онтологічні підґрунтя моральної культури. Частина II. *Українські культурологічні студії*. 1 (14): 51-59. [https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1\(14\).08](https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1(14).08).

Муляр Н. (2012). Морально-етичні цінності як виховний потенціал української родини (друга половина XIX – початок XX століття). *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Вип. 1. Дрогобич: Посвіт*. С. 146–154.

Німчук В. (2015). *Хрестоматія з історії української мови X-XIII ст.* Київ; Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Патерик Кисво-Печерський (2001) / Пер. та прим. І. Жиленко. Київ. 348 с.

Шевчук В. (2001). Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9-ти т. Т. 2, Т. 3. Київ. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus01.htm>

Birther N., Baumann K., Gehrig R. B., Opatrný M. (Eds.). (2021). *Spirituality, ethics and social work*. Freiburg: FreiDoc plus. <https://doi.org/10.6094/978-3-928969-86-4>

Biryuk M. (2025). Transformation of understanding of justice in the context of the problem of social equality: a philosophical analysis. *Skhid*, 7(2), 14–18. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.2025.722>

Hudzenko O. (2019a). Hesychasm as a way to theosis in philosophical and religious views of representatives of the Ukrainian middle ages. *Modern philosophy in the context of intercultural*

communication: *Collective monograph* (pp. 235–243). Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-173-5/235-243>

Hudzenko O. (2019b). Spiritual development of man in the context of Christian-anthropological views in philosophical thought of Kievan Rus. *Philosophy and values of the modern culture: Collective monograph* (pp. 171–182). Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-193-3/171-182>

Hudzenko O. G., Dobrodum O. V. (2024). Spiritual quest of Ukrainian thinkers of the 16th – early 17th centuries in the context of the doctrine of theosis. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (25), 112–123. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i25.307661>

Hudzenko O. G., Dobrodum O. V. (2025). Hesychasm as a mystical path to deification in the context of Ukrainian medieval thought. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (27), 89–101. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i27.334010>

Kopylov S., Sheleketa V. (2014). Ideal foundations of human being in culture: Socio-philosophical and ontological aspects of morals. *Servis Plus*, 8(2), 17–23. <https://doi.org/10.12737/3888>

Mnozhynska R. (2021). Ethics of the Renaissance age in Ukraine (the first half of the 16th century). *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (4), 80–88.

Morrison, W. (2012). God and the ontological foundation of morality. *Religious Studies*, 48(1), 15–34. <https://doi.org/10.1017/S0034412510000740>

Sabadukh, V. (2022). Russian-Ukrainian war in the context of the theory of human spiritual development. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 9(2), 87–94. <https://doi.org/10.15330/jpnu.9.2.87-94>

Гудзенко Олена Георгіївна,

кандидатка філософських наук, доцентка

доцентка кафедри психології

Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету м. Дніпро, Україна

E-mail: olena.gudzenkooo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

Стаття надійшла до редакції 13.08.2025

Стаття рекомендована до друку 12.10.2025

Переглянуто 29.09.2025

Опубліковано 24.11.2025

MORAL AND ETHICAL GUIDELINES OF SPIRITUAL SELF-IMPROVEMENT OF THE INDIVIDUAL IN UKRAINIAN MEDIEVAL THOUGHT

Hudzenko Olena G.,

PhD in Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Psychology, Horlivka Institute of Foreign Languages, Donbas State Pedagogical University (Dnipro, Ukraine)

olena.gudzenkooo@gmail.com

E-mail: olena.gudzenkooo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

ABSTRACT

The article is devoted to a comprehensive study of the moral and ethical guidelines of spiritual self-improvement of the individual in Ukrainian medieval thought, which developed within the context of the Christian tradition and the cultural-historical transformations of the epoch. The study analyzes the concepts of self-perfection presented in the works of thinkers of the Kyivan Rus period and later authors, who constructed their understanding of the spiritual nature of the human being through a synthesis of anthropological, ethical, and religious-philosophical factors. Particular attention is paid to such moral orientations as inner responsibility, temperance, doing good, and the ability for self-transformation through asceticism, prayer, inner peace, and work on one's shortcomings. The research emphasizes the

connection between a person's spiritual experience and the socio-cultural conditions that shaped moral ideals significant for the Ukrainian intellectual tradition. The role of mystical experience is highlighted separately, especially practices of concentration and silent contemplation, which were viewed as a path to a deeper comprehension of the meaning of existence and moral truth. Based on an analysis of historical-philosophical sources, it is shown that Ukrainian medieval thought offers a holistic model of spiritual development, in which moral norms function not as external regulators of behavior but as an internal foundation for forming a mature, responsible, and harmonious personality. The results of the study make it possible to reconsider the role of the moral and ethical heritage of the Middle Ages in contemporary humanitarian discourse and outline prospects for its application in shaping today's value culture.

Keywords: *spiritual self-improvement, moral and ethical guidelines, Ukrainian medieval thought, Christian anthropology.*

REFERENCES

- Anthropological Code of Ukrainian Culture and Civilization* (2020). Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Book 1. 432 p. (In Ukrainian).
- Bahrii, Yu. M. (2024). The moral and ethical dimension of the Ukrainian legal tradition of the Cossack era. *Galician Studies: Legal Sciences*, (6), 5–12. https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-1 (In Ukrainian).
- Yefimenko, V. V. (2022). The universal content of courtly virtues as a prerequisite for Renaissance humanism. *Ukrainian Cultural Studies*, 1(10), 4–10. URL: <https://ucs.knu.ua/en/article/view/2189/1887> (In Ukrainian).
- Chronicle of Rus* (1989) / based on the Ipatsky list, translated by L. Makhnovets; [edited by O. V. Myshanych]. Kyiv: Dnipro. XIV. 590 p. (In Ukrainian).
- Morozov, A., & Shapovalov, V. (2023). Ontological foundations of moral culture. Part I. *Ukrainian Cultural Studies*, 2(13), 48–55. [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2\(13\).09](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2(13).09) (In Ukrainian).
- Morozov, A., Shapovalov, V., & Hudkov, S. (2024). Ontological foundations of moral culture. Part II. *Ukrainian Cultural Studies*, (14), 51–59. [https://doi.org/10.17721/ucs.2024.1\(14\).08](https://doi.org/10.17721/ucs.2024.1(14).08) (In Ukrainian).
- Muliar, N. (2012). Moral and ethical values as the educational potential of the Ukrainian family (second half of the 19th – early 20th century). *Collection of Scientific Papers of Young Scholars of Drobovych Ivan Franko State Pedagogical University*, Vol. 1, pp. 146–154. (In Ukrainian).
- Nimchuk, V. (2015). *Anthology of the History of the Ukrainian Language in the 10th–13th Centuries*. Institute of the Ukrainian Language. Kyiv; Zhytomyr: Polissya. 352 p. (In Ukrainian).
- Paterikon of Kiev-Pechersk (2001). Translated and annotated by I. Zhylenko. Kyiv. 348 p. (In Ukrainian).
- Shevchuk, V. (2001). Social and political thought in Ukraine in the 16th and first half of the 17th centuries. *Ukrainian social and political thought. Translations of texts from the 16th–17th centuries. A Thousand Years of Ukrainian Social and Political Thought*. In 9 volumes. Vol. 2, Vol. 3. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus01.htm>. (In Ukrainian).
- Birher, N., Baumann, K., Gehrig, R. B., & Opatrný, M. (Eds.). (2021). *Spirituality, ethics and social work* (1st ed.). Freiburg: FreiDoc plus. <https://doi.org/10.6094/978-3-928969-86-4>
- Biryuk, M. (2025). Transformation of understanding of justice in the context of the problem of social equality: A philosophical analysis. *Skhid*, (722), 14. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.2025.722>
- Hudzenko, O. (2019a). Hesychasm as a way to theosis in philosophical and religious views of representatives of the Ukrainian middle ages. *Modern philosophy in the context of intercultural communication: Collective monograph* (pp. 235–243). Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-173-5/235-243>
- Hudzenko, O. (2019b). Spiritual development of man in the context of Christian-anthropological views in philosophical thought of Kievan Rus. *Philosophy and values of the modern culture:*

- Collective monograph* (pp. 171–182). Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-193-3/171-182>
- Hudzenko, O. G., & Dobrodum, O. V. (2024). Spiritual quest of Ukrainian thinkers of the 16th – early 17th centuries in the context of the doctrine of theosis. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (25), 112–123. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i25.307661>
- Hudzenko, O. G., & Dobrodum, O. V. (2025). Hesychasm as a mystical path to deification in the context of Ukrainian medieval thought. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (27), 89–101. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i27.334010>
- Kopylov, S., & Sheleketa, V. (2014). Ideal foundations of human being in culture: Socio-philosophical and ontological aspects of morals. *Servis Plus*, 8(2), 17–23. <https://doi.org/10.12737/3888>
- Mnozhynska, R. (2021). Ethics of the Renaissance age in Ukraine (the first half of the 16th century). *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (4), 80–88.
- Morrison, W. (2012). God and the ontological foundation of morality. *Religious Studies*, 48(1), 15–34. <https://doi.org/10.1017/S0034412510000740>
- Sabadukh, V. (2022). Russian-Ukrainian war in the context of the theory of human spiritual development. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 9(2), 87–94. <https://doi.org/10.15330/jpnu.9.2.87-94>

The article was received by the editors 13.08.2025

The article was revised 29.09.2025

The article is recommended for printing 12.10.2025

This article published 24.11.2025

Як цитувати: Гузенко, О. (2025). МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДУХОВНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ДУМЦІ. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», (73), 248–255. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-24>

In cites: Hudzenko, O. (2025). MORAL AND ETHICAL GUIDELINES OF SPIRITUAL SELF-IMPROVEMENT OF THE INDIVIDUAL IN UKRAINIAN MEDIEVAL THOUGHT. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (73), 248–255. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-24> [In Ukrainian]